

Kommentar

Erik Schultz

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Offervillighed eller begavet investering

Henrik Høgh-Olesens (HHO) artikel om offerets grundform giver mig en blandet oplevelse; på den ene side respekt og beundring for et solidt empirisk arbejde og på den anden side vanskeligheder med at forstå det teoretiske sigte.

Ifølge sagens natur kommer min kommentar til at beskæftige sig mest med det sidste, for dels fylder udredninger af vanskeligheder nu engang mere end anerkendende betragtninger, og dels ligger det i kommentarens natur, at den skal søge det diskutabelt.

HHO's arbejde udmærker sig på den empiriske front. Han gør sig umage med at kigge efter. Det er fristende at påstå alt muligt om abers adfærd, når man kun kender dem fra tilfældige, lejlighedsvis møder. I den udstrækning artiklen redegør for observationer af abers adfærd, har jeg ingen kritiske kommentarer. Artiklens litteratur om forskningsresultater fra studier af lidt mere lavstående primater arbejder for mig at se godt sammen med HHO's egne empiriske studier af de to pan-arter. Man lærer, at alle primater i nogen grad kan dele madvarer med hinanden, og at Pan kan det i noget højere grad end de mere primitive primater. Oven i dette forsøger artiklen så også, ikke mindst gennem litteratur om menneskers opførsel i eksperimentelle spil om penge, at belære om, at vi mennesker, som de højst udviklede primater, overgår menneskeaberne ved at kunne mestre ekstreme former for delingsopførsel.

Konklusionen angående mennesker har jeg imidlertid nogle teoretiske problemer med, som resten af min kommentar vil behandle. Først vil jeg kritisere, at man sammenligner deling af fødevarer blandt aber med deling af penge blandt mennesker. Havde man fastholdt fødevarer som eksperimentelt middel, ville en relevant kvalitativ artsforskel på abe og menneske blive tydelig(ere), mens denne indsigt sløres af valget af penge. Dernæst vil jeg besvare mig over, at artiklen i det hele taget ikke forholder sig til hypoteser om den kvalitative artsforskel mellem Pan og Homo. Dette fører mig endelig frem til spørgsmål vedrørende artiklens mere substantielle teoretiske ærinde.

Om penge som eksperimentelt materiale

Hovedkonklusionen på artiklens behandling af forskning i menneskers delingsopførsel i eksperimentelle spil om penge synes at være, at vi som art af natur er tunet til at omgås hinanden udfra princippet om "noget for noget". Der skal være

fairness i vore indbyrdes udvekslinger. Vi straffer den, som tilbyder noget for billigt eller for dyrt, og vi straffer den, som blot spekulerer i at fremme sin egen økonomiske sag uden hensyn til ret og rimeligt. Naturgrundlaget i os, som baserer denne typiske menneskeopførsel, opfattes teoretisk som en evolutionær raffinering af Pans delingsformåen.

Efter at have læst artiklen, har jeg lavet min egen empiriske observation af menneskers tilbøjelighed til at dele penge med andre. I den S-togs rute, som jeg dagligt benytter på min vej til og fra arbejde, går der hyppigt hjemløse rundt og tigger om at få nogle håndører. Imødekommer togpassagerer i sådanne situationer opfordringen fra en hjemløs, er der tale om eksempler på "passive sharing" ifølge klassifikationen i artiklen (p. 20). Resultatet af min undersøgelse er ganske interessant i vores sammenhæng: I mindre end fem procent giver en passager penge til den tigende.

Hvis man sammenligner denne undersøgelse med artiklens hovedkonklusion via de eksperimentelle spil, må konklusionen være denne: S-togs passagererne straffer de hjemløse med negativ delingstilbøjelighed, fordi sidstnævnte ikke lever op til "noget for noget" princippet. De gør ikke gengæld.

Bemærk begrebet gen-gæld. I kulturer, hvor man bruger penge som generelt rationeringsmiddel overfor den fælles produktionspulje af forbrugsgoder, er penge per definition "noget-for-noget" princippets værktøj. Penge er simpelt hen per menneskelig bestemmelse defineret ud fra dette princip. Derfor er det vel ganske trivielt, at de eksperimentelle spil om pengerigdom demonstrerer, at mennesker omgås hinanden i pengetransaktioner ud fra noget-for-noget princippet. Forsøgene viser vel egentlig blot, at forsøgspersonerne ved, hvad penge er for noget.

Havde man eksperimenteret med fødevarer som delingsmateriale, ville der givetvis have været mange problemer involveret, fordi artsforskellen mellem Pan og Homo kunne forvolde problemer. Dette giver stikordet til min næste kritiske indvending.

Om den kvalitative artsforskel på Pan og Homo

Som nævnt i artiklen (p. 7) er der i genetisk forstand en ganske lille kvantitativ forskel på Pan og Homo, men denne lille forskel giver en markant kvalitativ forskel i artslivet. Ud over den sociale natur, som vi deler med Pan, har Homo en sam-

fundsmæssig/kulturel natur, som fordrer, at samlivet iscenesættes gennem diskursive regulativer.

Allerede i artiklens undertitel er der et problem med denne kendsgerning. "Deling og socialitet hos mennesket og de øvrige primater" lyder teksten. Socialitet kan iagttages naturalistisk og eksperimentelt i abers adfærd, men det kan ikke uden videre lade sig gøre i menneskers opførsel, fordi vort sociale naturgrundlag altid er ophævet i vort kulturelle ditto. Betänk blot anekdoten om fyrsten, der ville undersøge, om latin, græsk eller hebraisk er menneskets naturlige sprog. Vort sociale naturgrundlag fordrer kommunikation med artsfæller; men vort kulturelle naturgrundlag fordrer altid en kulturelt iscenesat kommunikationsmåde, der følger diskursive regler for lydenes udformninger. På side 15 kan artiklen fortælle, "at Pan udstøder et specielt fødeskrig eller -kald, når de i naturen støder på en større fødemængde". Så let er det at foretage en registrering af Pans naturlige kommunikation, fordi den alene er social. Hos Homo er det imidlertid ganske problematisk at foretage en lignende observation. Hvilken lyd udstøder Homo, når de i supermarkedet støder på en større fødemængde? Den slags spørgsmål er meningsløse grundet vores kulturelle natur, og det gør efter min mening de i artiklen artssammenlignende betragtninger mellem Pan og Homo alt for sørgløse.

Artiklen vil gerne mene, at det er den allerede tilstedeværende, sociale noget-for-noget natur hos primaterne generelt, som videreudvikles i Homos opførsel, og begrebsligt udtrykkes denne mening gennem et socialitetsbegreb, der både dækker over socialiteten og samfundsmæssigheden i Homos natur. Af den grund kan artiklen ikke klart registrere, at nogle af eksemplerne på menneskelige opførsler, der udgiver sig for noget-for-noget socialitet, faktisk er noget andet. Et godt men bestemt ikke enestående eksempel herpå er det side 8 nævnte tabu, som hentes fra Gould. Her hører vi om en Ache-jæger fra Paraguay, som har nedlagt et bytte. Denne erhvervede fødevaremængde deles ikke med de andre; nej; de andre får det hele, mens jægeren intet må få. I kraft af disse menneskers samfundsmæssige natur leves der efter et diskursivt regulativ, her af så kraftig karakter, så der er tale om tabu, som fordrer, at jægerens kødbesiddelse i sin totalitet skal afhændes til de andre uden gengæld. Eksemplet demonstrerer med andre ord et betingelsesløst offer; ikke et offer på betingelser, som noget-for-noget delinger altid udtrykker.

Traditionelle teorier om artsforskellen mellem menneske og dyr, som artiklen i påfaldende grad undlader at forholde sig til, vil netop være tilbøjelige til at påpege evne til det betingelsesløse offer som den centrale kerne i Homos samfundsmæssige natur. Det gælder Løgstrup, Katzenelson, Engelsted og jeg selv. Lad os kort gennem disse teoretikers overvejelser belyse, hvorfor det er så vigtigt at skelne mellem noget-for-noget delinger og betingelsesløse ofre.

Hvis vor samfundsmæssige natur blot udtrykte en raffineret, ekstrem kapacitet til noget-for-noget delinger, kunne menneskeliv ikke lade sig gøre. Hvis Pans og øvrige pattedyrs sociale natur ligeledes kun rummede mindre raffinerede kapaciteter til noget-for-noget delinger, kunne pattedyrliv generelt heller ikke lade sig gøre. Der skal mere til; nemlig kapacitet til betingelsesløse ofre. Kapaciteten findes derfor allerede i fuldt udviklet form hos alle pattedyr før mennesket; men her kun i

ungelplejeforhold; det vil sige i forhold mellem forældre og yngel. I metaforisk forstand er betingelsesløse ofre at betragte som en gaver, fordi sådanne netop per definition undsiger sig gengæld.

Eksempler på betingelsesløse ofre (eller gaver) findes i artiklen. På side 15 nævnes eksempler fundet hos New World aber, hvor

"de ældre (familie)medlemmer spontant og uopfordret kan finde på at tilbyde de mindste unger eller søskende særligt attraktive fødeemner [...] Aktive gaver forekommer også hos Pan [...] men de er yderst sjældne, og Teleki [...] iagttog da også kun 4 spontane kødafhændelser på et helt år i den flok vildt levende chimpanser, som han studerede"

Udenfor yngelplejerelationerne er betingelsesløse ofre altså de yderst sjældne undtagelser blandt abeindivider, og dette bekræfter, at disse ofre ikke findes her i nævneværdig grad.

"Vi er således langt fra "Vingårdslegenden"[...] i det nye testamente, såvel som fra Ache-folkets egalitære distribueringer, og ude i en nøgtern afregning efter fortjeneste." (p.16)

På side 18 i artiklen nævnes det, at

"Co-feeding" kategorien indeholder ifølge De Waal --også "active giving" og dermed egentlige gaver; men i så ringe antal (0,2 procent af alle delinger) at en selvstændig kategori ikke oprettes."

På side 23 hedder det, at

"Egentlige gaver, hvor et dyr spontant og uopfordret giver et andet dyr et fødeemne, er stort set lige så sjældne som tyverierne, og de blev kun iagttaget i 2-4 procent af tilfældene under de naturalistiske observationer. F.eks. knækkede en ældre barnløs hun kokosnødder, og kastede uopfordret skallerne hen til to unger som legede 1,5 m bag hende. I en anden situation hentede en treårig han ved fem lejligheder vand til sin mor ved at fylde sin mund med vand fra en hane, for dernæst at klatre fire meter op i et træ til en gren umiddelbart over hende, hvorefter han roligt og afstemt lod vandet sive fra sin mund til hendes. Aktive delinger findes således; men langt den overvejende part er, som tallene viser, passivt responsive delinger."

Hos Engelsted (1989) er det en teoretisk pointe, at betingelsesløse ofre, som han kalder "afhændelser", er udviklet som naturlig kapacitet i yngelplejerelationer. Uden for disse relationer finder man dem ifølge ham ikke blandt pattedyr fraregnet mennesker. Artiklens empiri støtter i påfaldende grad denne teoretiske pointe, dog modificeret af sjældne undtagelser, men disse forekommer dog i stræk yngelplejelignende situationer, sådan som eksemplerne viser.

Kapacitet til betingelsesløse ofre er til gengæld, ifølge Engelsted, selve kernen i menneskets samfundsmæssige natur. Det er fordi denne kapacitet har transcenderet yngelplejere relationen, at mennesker kan lave kulturer, som ret beset består i diskursivt regulerede omgangsformer, hvor mennesker fordele (eventuelt udnytter) hinandens betingelsesløse ofre. Artiklens eksempel med Ache-jægerne og Vingårdsmyten passer som fod i hose med denne del af Engelsteds teori. Alle Ache-jægere får selvfølgelig lejlighedsvis kødmad; men som påpeget aldrig deres eget. I Vingårdsmyten er den sent ankomne daglejers andel uafhængig af dennes gengæld. Disse to eksempler understøtter kraftigt, at det netop ikke er noget-for-noget princippet, der er raffineret i menneskers samfundsmæssige natur; det er derimod princippet om det betingelsesløse offer, gaven, afhændelsen. Det er med andre ord den offervillige natur, vi som aber inklusive Pan havde i yngelrelationen, og som kun yderst sjældent sås udenfor, der hos Homo er blevet raffineret til kernen i vor samfundsmæssige natur.

I noget-for-noget samvær er man strengt taget overhovedet ikke offervillig, for man foretager blot kalkulerede sociale investeringer i egen interesse. Det "noget" man får til gengæld for det "noget" man investerede, kunne det betale sig at satse på. Man må teoretisk forvente, at alle sociale dyr magter den slags sociale investeringer i den udstrækning, de kan forudse konsekvenser. Når Pan er bedre til det end Mandrillerne, sådan som artiklens eksempler antyder, skyldes det vel sagtens udelukkende de førstes overlegenhed i udregninger af langsigtede konsekvenser, og slet ikke overlegenhed i offervillighed. Disse to arters egentlige offervillighed er ens, og viser sig kun i yngelrelationerne.

At menneskeliv generelt baserer sig i det betingelsesløse offers princip indebærer, at Homo i modsætning til Pan og alle de andre mindre udviklede pattedyr har moral, også kaldet etik. Vi mennesker kan ikke nøjes med at omgås hinanden via socialt kalkulerende udbytteberegninger, sådan som noget-for-noget princippet indebærer; vi må også gensidigt tage vare på hinandens interesser. Løgstrup (1956) har netop teoretisk påpeget, at "den etiske fordring" i menneskeliv består i, at det altid i mødet med næsten bør ligge os på sinde, om næstens liv lykkes. Katzenelson (f.eks. 1994) siger stort set det samme gennem pointeringen af, at "vi er hinandens midler mod målet". Jeg har selv (f.eks. 1998 og 2000) eksploreret konsekvenser i denne indsigt. Vi kan godt i særlige situationer fungere gensidigt ud fra noget-for-noget princippet; men sådanne særlige situationer forudsætter, at vi moralsk tager ansvaret for, at vore udvekslingspartnere er myndige eller deres situation voksne. Mangler denne forudsætning, byder moralen os at varetage næstens interesse, og hermed er noget-for-noget princippet opløst til fordel for det betingelsesløse offers princip.

Hvorfor er det nødvendigt, at vi mennesker omgås hinanden gennem en kulturel natur, der kræver det betingelsesløse offer som det principielle grundprincip? Svaret er, at Homo imodsætning til Pan livet igennem er afhængig af andre menneskers afhændelser. Pan og de mere primitive pattedyr er afhængige af artsfællers afhændelser, når de er unger; men kan som voksne individer klare sig selv i det daglige sociale liv. Homo har selvfølgelig også denne hjælpeløshed i barndommen; men den barnlige hjælpeløshed og dermed afhængighe-

den af afhændelser fra andre fortsætter hos os livet igennem. Vi kan eksempelvis som voksne individer ikke nøjes med at udveksle genstande ud fra noget-for-noget princippet, for vi kan overhovedet ikke fremstille menneskelivets genstande selv. De kuglepenne, den computer og det papir jeg aktuelt råder over i min virksomhed er resultatet af mange andre menneskers afhændelser, så hvis jeg i særlige situationer magter at bytte sådanne genstande i noget-for-noget gensidighed, så fordrer det dog, at selve genstandene forinden er fremstillet gennem gensidige afhændelser.

Lad være med at indvende, at dette kun gælder for sene, industrialiserede kulturer hos Homo. Allerede i kulturformer på niveau med Achejægerne er afhændelsen som grundlæggende princip og moral tydelig. Jægeren, som har tilvejebragt et nedlagt bytte bør afhænde det som betingelsesløst offer, mens samme jæger, som i en situation konsumerer en middagsret tilberedt af et nedlagt byttedyr, får denne servering som gave. Mennesker spiser altid nådsensbrød, for det ligger i vor samfundsmæssige natur at gøre det, og vi har gjort det, så længe vi har været mennesker. Sene højtudviklede industrikulturer raffinerer blot denne side af vor natur; men den har været der altid.

Præcis derfor kan der opstå alvorlige moralske problemer i menneskelivet som for eksempel slaveri. Netop fordi distribueringen af flokkens samlede produktion og rigdom bygger på afhændelsen og ikke noget-for-noget, kan offervilligheden i vor natur udnyttes på umoralsk måde, og det er som bekendt en plage, der ofte har ramt menneskelivet.

Hvad er artiklens substantielle teoretiske ærinde?

Artiklen indledes (p 6) via henvisninger til nogle tidligere arbejder fra HHO's side, hvor det fastslås, at "offerets formel" er "en af den menneskelige socialitets universelle grundformer. *Man må give for at få, og gengælde det man får*". Simmels formulering fra 1950 "All contracts among men rest on the schema of giving and returning the equivalence" anføres som en teoretisk grundmarkering for artiklens ærinde.

Men ifølge de nævnte teoretikere tage Simmels ganske enkelt fejl, og det gør han, fordi han som mange angelsaksiske teoretikere begrebsligt er ude af stand til at skelne mellem socialitet og samfundsmæssighed. Heraf følger, at forskellen mellem betingelsesløse ofre og såkaldte "ofre" på betingelser glider sammen som et og det samme, og heraf følger endvidere, at han slet ikke kan se anden form for socialitet end det i dag så hyppigt både tiljubede og kritiserede kontraktforhold, der alene bygger på noget-for-noget princippet.

Denne begrebslige blindhed vælger HHO at følge i sin artikel. Som kommentator kan jeg jo spørge: Hvorfor?

Spørgsmålet melder sig naturligt, for HHO anfører jo masser af eksempler på gavegivningens kapacitet blandt mennesker undervejs, men disse eksempler kan ikke på HHO's begrebslige betingelser bringes i kritisk dialog med Simmels kontroversielle standpunkt, når dennes terminologi trods

senere teoretikeres korrektive bestræbelser fastholdes. Hvorfor?

Et enkelt sted i artiklen (p 13) berøres flygtigt en teoretisk opfattelse om Homo som "en rationel og selvisk *homo economicus*". Er det den opfattelse, artiklen vil i kritisk dialog med? Så kan man jo spørge: Hvem har udformet den, og er der overhovedet værd at beskæftige sig med, fordi den jo så indlysende er håbløs?

Alt i alt har jeg haft svært ved at finde den teoretiske og dermed begrebsbestemte diskussion artiklen med sin fornemt dokumenterede empiri vil i seriøs berøring med. Afslutningsvis vil jeg i den forbindelse gerne komme med en advarsel. Når man begrebsligt fastholder en ramme, hvor kun noget-for-noget princippet kan opfanges, og hvor den manglende skelnen mellem socialitet og samfundsmæssighed, som medfører blindhed overfor menneskets moralske natur, sætter betingelserne for sammenligninger mellem Pan og Homo, kan en ideologisk konsekvens let blive resultatet. Vi lever jo aktuelt i en verden, hvor man politisk ofte har svært ved at se andre løsninger på lokale og globale fattigdomsproblemer mennesker imellem end forstærkede tiltag i retning af tiljubling af noget-for-noget princippet. Er det den kult artiklen - velvidende eller uafvidende - vil skrive sig ind i?

I så fald tror jeg artiklen kultisk er på afveje. Vi mennesker kan ikke nøjes med at handle med hinanden, for det grundlæggende i vor moralske natur fordrer, at vi tager vare på hinanden.

Litteratur

- Engelsted, N:(1989): *Personlighedens almene grundlag – bd. II*. Aarhus Universitetsforlag.
- Katzenelson, B:(1994): *Homo Socius*. Kbh: Gyldendal.
- Løgstrup, K:(1956): *Den etiske fordring*. Kbh: Gyldendal.
- Schultz, E:(1998): *Frihed og bånd i menneskelivet*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag
- Schultz, E:(2000): Modernitetens moral belyst ved sjælens åndelige natur. I: (ed) Høgh-Olesen, H: *Ånd og natur*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.